

Bolgár Judit¹

VISELKEDÉSI KOCKÁZAT VESZÉLYHELYZETBEN² (folyamatban lévő kutatás elméleti háttére alapján)

Rezümé

A tanulmány egy a cikkben jelzett kutatás rövid elméleti és gyakorlati összefoglalóját tartalmazza. A kutatás 2012-13. évben folyik. Témája: a veszélyhelyzeti magatartással együttjáró pszichés kockázatok vizsgálata, tervezett outdoor-tréning szerű modellgyakorlatok segítségével.

THE PSYCHIC RISKS OF DANGER SITUATIONS

Resume

The study implies the summary of a research proceeding about 2012-2013 years. His topic the examination of the psychic risk of the danger situation in outdoor model practices.

A TÁMOP-4.2.1. B-11/2/KMR-2011-0001 számú „Kritikus infrastruktúra védelmi kutatások” című pályázat keretében, a „Civil-katonai partnerség” nevű szakmai alprogram részeként a „Viselkedés vészhelyzetben” nevű kiemelt kutatási terület keretében azokat a közszolgálati feladatokat ellátó állományt érintő pszichés kockázatokat vizsgáljuk, amelyek jelentős hatással lehetnek a feladat végrehajtás biztonságára.

A kritikus infrastruktúrák védelmének jelentőségét hangsúlyozza az európai kritikus infrastruktúrák azonosításáról és kijelöléséről, valamint védelmük javítása szükségességének értékeléséről szóló 2008/114/EK tanácsi irányelv (a továbbiakban: irányelv) is. Az irányelv kidolgozásának folyamatában a kritikus infrastruktúrákat érintő terrortámadások tekintetében megfogalmazódott az európai megelőzés, a felkészültség és a reagálást javításának szükségessége, illetőleg az, hogy elsőbbséget kell adni a terrorizmusból eredő veszélyekkel szembeni küzdelemnek. E megközelítés értelmében a kritikus infrastruktúrák védelmével kapcsolatban figyelembe kell venni az ember által okozott technológiai veszélyeket és a természeti katasztrófákat is.

Az irányelv 2. cikkének fogalom meghatározása szerint „kritikus infrastruktúra”: a tagállamokban található azon eszközök, rendszerek vagy ezek részei, amelyek elengedhetetlenek a létfontosságú társadalmi feladatok ellátásához, az egészségügyhöz, a biztonsághoz, az emberek gazdasági és szociális jólétéhez, valamint amelyek megzavarása vagy megsemmisítése e feladatok folyamatos ellátásának hiánya miatt jelentős következményekkel járna valamely tagállamban.

Kritikus infrastruktúra védelmével közvetlenül vagy közvetetten foglalkozó hivatásos és polgári állomány, elsősorban néhány, őrző-védő illetve megelőző feladatot ellátó foglalkozási

¹ prof. dr; Nemzeti Közszolgálati Egyetem Társadalomtudományi Tanszék, bolgar.judit@uni-nke.hu

² Lektorálta: Dr. Dunai Pál, egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Katonai Repülő Tanszék, dunai.pal@uni-nke.hu

csoportban tevékenykedők minden korábbi állapotot meghaladó pszichés terhelésnek vannak kitéve, s ebben kitüntetett figyelmet érdemelnek az előre nem, vagy csak roppant nehezen kalkulálható veszélyhelyzetek.

A rendvédelmi és a honvédelmi állomány körében jelentkező, őket terhelő váratlan, kiszámíthatatlan feladatok és kihívások rendkívülien megnövelik fizikai és pszichikai igénybevételüket. Ezek hatására pedig az arra hajlamos személyi állomány körében nagy valószínűséggel nő az előre nem látható egészségkárosodás és azok előfordulásának kockázata. Végül e körülmények meghatározhatják nemcsak az állomány túlélőképességét, hanem akár a veszélyhelyzetben, akár normál körülmények között jelentkező feladataik teljesítését is.

Az „állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB-1940/2011. számú ügyben” c. dokumentumban a rendvédelmi és honvédelmi szervek hivatásos állományával kapcsolatban az alábbi megállapítások olvashatók:³ „Máig sem vált általánossá az a felismerés, hogy az emberi egészségromlás, elsősorban a korai, un. idő előtti egészségromlás és halálozás szempontjából a krónikus stressz szerepe meghatározó. Míg az 1960-as években egészségi mutatóink jobbak voltak, mint Ausztriában, ma Magyarországon az érettségénél alacsonyabb végzettségű rétegekben minden második férfi nem éli meg a 65. évét, ez az arány Ausztriában és a magyar nők esetében is 80% felett van. A korai egészségromlás az életminőség nagyfokú romlásának csak végső mutatója. Genetikai okok nem magyarázhatják ezeket a riasztó jelenségeket. Saját, a magyar népesség körében végzett, igen széleskörű keresztmetszeti és követéses vizsgálatok szerint a közös normák, értékrend hiányának, az anómiás lelkiállapotnak, a rivalizálásnak, a bizalom hiányának, az ellenségességnek igen fontos kóroki szerepe van a krónikus stressz hátterében. A középkorú népesség egészségromlása közvetlenül összefügg a munkahelyi stresszel, a munkahelyi bizonytalansággal és rossz légkörrel.

A vizsgálatok eredményei alapján a fogyasztói értékrend, a külső aspirációk egyértelműen jelentős lelki és élettani veszélyeztető faktorok, míg az élet értelmébe vetett hit, a belső aspirációk, az adaptív megbirkózási módok komoly védelmet nyújtanak a társadalmi változások által okozott krónikus stresszel szemben”.

A korai egészségromlás az életminőség nagyfokú romlásának csak végső mutatója. Genetikai okok nem magyarázhatják ezeket a riasztó jelenségeket. Saját, a magyar népesség körében végzett, igen széleskörű keresztmetszeti és követéses vizsgálatok szerint a közös normák, értékrend hiányának, az anómiás lelkiállapotnak, a rivalizálásnak, a bizalom hiányának, az ellenségességnek igen fontos kóroki szerepe van a krónikus stressz hátterében. A középkorú népesség egészségromlása közvetlenül összefügg a munkahelyi stresszel, a munkahelyi bizonytalansággal és rossz légkörrel.

A többi között ezzel foglalkozik Urbán Nóra tanulmánya,⁴ amelynek a bevezetőjében a prob-

³ forrás: www.obh.hu/allam/jelentes/201101940rtf (letöltés 2012. augusztus)

⁴ Urbán Nóra: A fizikai teljesítőképesség szerepe a Hadtudományi szemle 2012 5. évf. 1-2 szám (http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2012/2012_1/2012_1_a_l_t_urban_nora_280_287.pdf)

léma jogosan sarkított megfogalmazása így hangzik: „... A műveleti területek kihívásainak, veszélyeinek komolyságát mutatják az Egyesült Államok hadseregében kialakuló feszültségek is. 2007-ben, 1980 óta, a legmagasabb arányú (80%-os) volt a hadsereg elhagyásának mértéke. A jövőbeli megtartással kapcsolatos problémák figyelmeztető jelei folyamatosak: öngyilkosság, poszttraumás stressz betegség (PTSD), drog- és alkoholfüggőség, válások, erőszak stb. számának növekedése a hadseregben. Az iraki és afganisztáni veteránok körében a PTSD előfordulási aránya 28%-os. A legfontosabb kérdés, ami megoldásra vár: Mit lehet tenni a katonák műveleti kapacitásának növelése érdekében ilyen komplex körülmények között, ugyanakkor ezzel párhuzamosan megvédeni őket a potenciális stresszoroktól?”

Urbán Nóra a stresszorok következő formáit emeli ki:

- pszichés jellegűek (emberek közti kapcsolatok, sikertelenségek, konfliktusok, frusztráció, stb.);
- fizikai stresszorok (erős rezgések, hanghatások, hőhatások, sebesülések, érzékszervi tompulás, stb.);
- szociális stresszorok (súlyos családi, szociális krízisek, nagy társadalmi változások, gazdasági krízisek).

Izsó Lajos részletesen feltárja, hogy egy-egy adott terület veszélyforrásainak kockázat-felméréséhez a szakmai kompetenciák együttműködése szükséges.⁵ „Ennek érdekében – mondja – a megfelelő mélységig meg kell ismerni az adott munkahelyen használt kockázatelemzési módszereket és azon belül meg kell találni azokat a pontokat, amelyekben pszichológiai szemléletmód leginkább érvényesíthető.”

Részletesen leírja a téma alapfogalmait az alábbiak szerint:

Veszélyforrás (hazard): valamilyen konkrét meghatározott hatótényező, amely potenciálisan sérülést vagy halált okozhat, illetve ezek bekövetkezéséhez hozzájárulhat.

Egy elektromos körfűrész által hordozott veszélyforrások például az éles forgó penge, az elektromosság és a vágandó fából esetlegesen kirepülő kisebb darabok. Valamilyen vegyi anyag veszélyforrásai lehetnek például a következő meghatározott tulajdonságok: belélegezve mérgezést okoz vagy irritálja a bőrt. Egy terméknek lehetnek nyilvánvaló veszélyforrásai (pl. egy vadászfegyver esetén) és rejtett veszélyforrásai (pl. egy fűnyírónak a forgó kések miatt). Általában minél több veszélyforrása van egy munkaeszköznek vagy egy munkahelyzetnek, annál inkább veszélyesebbnek érzékeljük.

Kockázat (risk): annak a valószínűsége, hogy egy adott rendszer adott eleme egy rögzített időtartam alatt meghatározott módon károsodik. A munkabiztonság vonatkozásában ez annak a valószínűségét jelenti, hogy a dolgozóból, a munkaeszközből és a munka tárgyából, valamint az ezeket befoglaló környezetből álló Ember - Gép - Környezet rendszer valamelyik meghatározott alrendszere, illetve eleme a dolgozó és a munka eszköze/tárgya közötti interakció során megsérül. A kockázat mint valószínűség tehát nagyobb statisztikai minta alapján meghatározott számszerű érték, amelynek megadásakor mindig azt is meg kell adni, hogy (1) minek a károsodására, (2) milyen károsodásra és (3) milyen hosz-

⁵ Forrás: www.pszichoerdek.hu (pdf formátum)

szű időtartamra vonatkozik. A kockázatot munkabiztonsági vonatkozásban legtöbbször a dolgozó sérülése szempontjából értelmezzük. és beszélhetünk például annak a valószínűségéről, hogy egy adott elektromos fűrógéppel 1000 óra használat során a felhasználó keze megsérül, vagy hogy a dolgozó egy meghatározott típusú villamos hegesztő berendezés használata esetén 100 órán belül áramütést kap. Egyes esetekben indokolt lehet a kockázatot nem a dolgozó sérülésére, hanem a munka eszközének/tárgyának vagy a környezetnek a károsodására vonatkoztatni.

Veszély (danger): adott veszélyforrás és az ahhoz tartozó kockázat kombinációjaként előálló olyan rendszer-állapot (a körülmények olyan együttese), amely bizonyos mértékig előre látható módon potenciálisan meghatározott károsodáshoz vezethet.”

Elfogadva ezt az osztályozást a nyilvánvaló nehézségek ellenére is törekednünk kell arra, hogy hozzájáruljunk a vészhelyzetekben tanúsított viselkedések eredménye válaszreakcióira történő felkészítéshez bizonyos specifikus tréning gyakorlatok révén abban az esetben, ha a résztvevők kiválasztása nem véletlenszerű, hanem eleve feltételezi a pszichológiai alkalmaság szempontjait is.

A veszélyforrások és kockázatok gyakorisága feladatkörönként, szakmacsoportonként eltérő jellegű, így a pszichológián belül is nagy jelentősége van annak, hogy az alkalmazott tudományterületen dolgozó szakember milyen speciális ismeretek, tapasztalatok birtokában végzi tevékenységét. Ebben a vonatkozásban a specializálódás már nem csupán azt követeli meg, hogy például katonapszichológus foglalkozzék a harci repülők, gyalogsági alakulatok, vagy elektronikai hadviselésre képzettek nagyobb pszichikai traumáinak elkerülhetőségével, hanem lehetőleg olyanok, akiknek a szakmaorientáltságuk ezeknek a tevékenységeknek sajátos lélektani kérdéseiben is tájékozottak.

Témánk szempontjából fontos megállapításokat tartalmaz Csomós István tanulmánya⁶, amely egyebek között megállapítja:

A vizsgálatok részletes szakmai módszereit és annak tartalmát a rendvédelmi pszichológiai tevékenység szakmai protokollja tartalmazza. A pszichikai alkalmasságot személyiségtesztek, intelligencia- és figyelemtesztek, műszeres vizsgálatok, kompetencia alapú vizsgáló eljárások és az exploráció komplex értékelése alapján, valamint - ha a vizsgálat személy pszichikai állapota indokolja - kiegészítő vizsgálatok elvégzésével a vizsgálatot végző pszichológus minősíti. Jelentős érdeme a szakmai protokollnak, hogy kiemelt figyelmet fordít az úgynevezett kontra indikációs tényezőkre.

Pszichés egyensúly esetében: kizáró okot képeznek a különböző pszichés egyensúlyvesztések és funkciózavarok, pl. önkontroll hiánya, zavara, túlzott agresszivitásra (auto-heteroagresszió) utaló személyiségjegyek.

Devianciák hiánya esetében: kizáró okot képeznek a különböző devianciák, mint pl. bűncse-

⁶ Részlet Csomós István tanulmányából (kézirat) készült a TÁMOP-4.2.1. B-11/2/KMR-2011-0001 számú „Kritikus infrastruktúra védelmi kutatások” című pályázat keretében, a „Viselkedés vészhelyzetben” nevű kiemelt kutatási terület szerződése alapján

lekmények elkövetése, az alkoholizmus, a gyógyszerfüggőség, a kábítószer fogyasztás, az öngyilkossági kísérlet.

Intellektuális képességek valamint egyéb személyiségjegyek esetében: kizáró okot képeznek emocionális kontroll nem megfelelő szintje, felelősségtudat nem megfelelő szintje, pszichés terhelhetőség, stresszel való megküzdés (frusztrációs tolerancia) alacsony szintje.

A bemutatott tanulmányok eredetije –és még számos a témában megjelent szakirodalom is a gondos kiválasztás mellett fokozott figyelmet szentel az adott helyzetre történő lélektani felkészítésnek.

A felkészítés gyakori színtere a fegyveres testületek „különleges” feladatra (is) felkészített állománya esetében az úgynevezett „taktikai ház” típusú helyszín. Ez a helyszín outdoor tér-ing-szerű kereteket biztosít a veszélyhelyzet saját élmény szintű megélésének, és az ezzel járó pszichikai-pszichofiziológiai hatások vizsgálatának.

Az outdoor tréning során terheléses feladathelyzetben történik a különböző pszichés tényezők vizsgálata. Olyan szituációk kidolgozása célszerű, amelyek megfelelően előrejelzik a kritikus infrastruktúrák védelmében végrehajtandó bevetési feladatok várható pszichés terhelését. Ilyen helyzetek lehetnek a rendőri intézkedésnek aktívan ellenszegülő, támadó magatartású személyekkel szembeni intézkedések, melyek váratlanul alakulnak ki. A szituációs gyakorlatok értékelésénél az alábbi kompetencia követelmények teljesülése megbízhatóan előre jelezheti gyakorlati munkavégzés követelményeinek történő megfelelést.

Kutatásunk során egy napos outdoor tréninget terveztünk. A feladatok összeállításakor fokozottan figyelembe, amely elsősorban azokat a helyzeteket modellezi, amelyek nagyobb gyakorisággal fordul(hat)nak elő a feladat végrehajtása során.

A vizsgálati helyszín által biztosított lehetőségek figyelembe vételével 2012 őszén négy „vizsgálati” csoporttal az alábbi feladatokat végeztettük el:

- speciális lögyakorlatok, amelyek rövid idejű döntést igényelnek;
- intézkedési helyzetek, amelyek váratlan helyzetre történő reakciót modelleznek;
- taktikai házban végrehajtandó fegyveres feladat;
- veszélyes közlekedési helyzetet szimuláló gépjármű vezetési feladat.

A különböző gyakorlati feladatok „eredményeinek” rögzítése részben objektív, mérhető fiziológiai jellemzők (pl.: Pulzus folyamatos mérése) rögzítése, részben pszichológiai vizsgálati eljárások segítségével történik. A kapott kvalitatív és kvantitatív eredmények több szempontú statisztikai módszerrel történő elemzése adhat tájékoztatást azokról az egyén-és feladatfüggő pszichés terhelési mutatókról, amelyek figyelembe vétele elengedhetetlen a feladatra történő személy – kiválasztás és felkészítés során.

A vizsgáló eljárások az alábbi tényezők értékelhető változásáról adnak tájékoztatást:

	Követelmény
Szakszerű mozdulatok és testi erő, intenzív munkavégzés	A feladat végrehajtása során hosszabb időn keresztül az előírt felszerelésben stabil, magabiztos és összerendezett mozgással nagymértékű erőfeszítés kifejtése.
Felfogóképesség, logikus gondolkodás, lényeglátás	A kapott utasítások megértése és pontos alkalmazása.
	A feladatelemek közötti logikai összefüggések felismerése a feladat végrehajtása szempontjából fontos és lényegtelen információk és körülmények megkülönböztetése.
Helyzetfelismerés és határozottság	A váratlanul kialakult helyzetek helyes felismerése és értelmezése, magabiztos fellépés és cselekvés.
Figyelem koncentráltóság és megosztás, körültekintés-elővigyázatosság és emlékezőképesség	Fegyverhasználat közben hátrányos külső és belső hatások kizárása, szükséges ideig a megfelelő szinten tartott és megosztott figyelem a környezet eseményeinek folyamatos érzékelése és pontos felidézése, az ezeknek megfelelően alakított cselekvés.
	Körültekintően és elővigyázatosan végzett átvizsgálás közben a hátrányos külső és belső hatások kizárása, hosszan és állandó szinten tartott és megosztott a figyelem a környezet eseményeinek folyamatos érzékelése és azok pontosan felidézése és az ezeknek megfelelően alakított cselekvés.
Irányíthatóság, együttműködés és rugalmasság	A feladatot irányító utasításainak elfogadása és fegyelmezett követése, együttműködés a feladat végrehajtásában résztvevőkkel, alkalmazkodás a kialakult helyzethez.

Kommunikációs készség (tömör fogalmazás és testbeszéd)	Szakkifejezések rövid mondatokban, tömören a másik számára érthető megfogalmazása, a testbeszéd eszközeivel pontos jelzések továbbítása.
Kockázat és felelősségvállalás	Ésszerű kockázatvállalás bizonytalan körülmények között is, a személyes tevékenység fontosságának tudatossága, a feladat végrehajtása személyes áldozat árán is,
Döntésképeség, önállóság	A minimálisan szükséges idő felhasználását követően helyes döntés a szükséges kényszerítő eszköz alkalmazásáról és a szükséges rendőri intézkedés foganatosításáról.
	A minimálisan szükséges idő felhasználását követően helyes döntés a lőfegyver-használat szükségességéről.
	Átvizsgálás végrehajtása irányítás és ellenőrzés nélkül.
	Helyszínbiztosítás végrehajtása Irányítás és ellenőrzés nélkül.
Monotonia-tűrés	A feladatra való felkészülés végrehajtása a megfelelő figyelemmel, nyugodtsággal és kitartással.
Stressz tűrőképesség	A feladathoz, a személyekhez, vagy a körülményekhez köthető stresszhelyzetek elviselése, feszített munkatempó, fokozott elvárások és személyes feszültségek között is szélsőséges agresszió nélküli kiegyensúlyozott feladat ellátás.

Mindegyik feladat célja olyan extrém stressz terheléssel járó feladat megtapasztalása volt, a személyes megküzdési stratégiák megismerése az esetleges szükséges személyes korrekciók megtétele.

A modellfeladatokat kiképzett szakállomány vezetésével hajtják végre a résztvevők. Ezek során lehetőség van olyan megfigyelésre és vizsgálatra, amelyek segítségével értékelhető a személyes stressz igénybevétel illetve a személyes megküzdés, a pszichológiai immunrendszer jellemzői.

2012-es vizsgálataink tapasztalatainak feldolgozása folyamatban van, és ezek figyelembe vételével tervezzük 2013 első félévében összehasonlító vizsgálatokat 3-4 csoport bevonásával.